

*Иван Ж. Јоксић**

ДУШАНОВ ЗАКОНИК – СОЦИЈАЛНИ КОНТЕКСТ И ПРАВНА НАСЛЕЂА

*Digna vox maiestate regnantis legibus alligatum se
principem profiteri:
adeo de auctoritate iuris nostra pendet auctoritas⁵⁷*

Сажетак

У раду ће бити разматрани резултати теоријског истраживања на тему Душановог законика као симбола политичке и правне (над)моћи српске средњовековне државе. На самом почетку, аутор је предмет теоријског истраживања проширио на друштвене и правне прилике које су пратиле установљење прве српске државе. Разматран је утицај постојеће социјалне структуре становништва на доношење првих писаних правних аката у Србији. Тежишни део истраживања чини временски период установљења Душана на царски престо у контексту владајућих друштвених и правних прилика у Србији. Поред несумњивог политичког и војничког успеха цара Душана, посебно се апострофира значај његовог Законика. У том смислу, анализираће се основне одредбе Душановог законика у визури данашњег позитивног права.

У методолошком поступку коришћени су следећи методи: лингвистички, историјски, социолошки, правно-

* Ванредни професор, Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду.

57 Владар је достојан ако се понаша као поданик права: наша власт да се покорава праву. Извор: Кодекс, књига 1, наслов 14, одељак 4. Цит. едикта цара Теодосија II и Валентијана III.

догматски, логички, анализа садржаја и др. Резултати добијени употребом наведеног методолошког оквира биће коришћени у циљу потврђивања основне тезе да одредбе Душановог законика имају ванвременски оквир и велики значај за развој права у Србији. На основу прикупљење научне и стручне грађе сматрамо да је основна теза водилја у раду у потпуности потврђена.

Кључне речи: цар Душан, законик, правна одредба, средњи век, телесна казна, смртна казна, Византија, Србија.

1. Друштвене и правне прилике у доба настанка српске државе све до доласка цара Душана

Свака озбиљнија научна студија којом се обрађује историјски развој државе и права у средњовековној Европи не може мимоићи државно-правни развој српске државе. С обзиром на историјски контекст у коме је постојала, као и просторни контекст у коме се налазила, српска држава је неоспориво представљала нераскидиви део европске правне и културне баштине. Притом, разматрање читавог периода средњовековне европске али и српске правне историје изискује коришћење знатно ширег историјског, политичког, правног и културног приступа. На основама овако коципираног проучавања државно-правног развоја европских држава могуће је целовито сагледати развој њихове државне организације и настанак правних споменика. Период средњег века у Европи обележио је настанак два паралелна „правна система“ односно „правне културе“. Западноевропски правни споменици настају на темељу римског права чији прави смисао и суштину откривају глосатори и постглосатори. Они су своје правничке вештине усмерили у правцу рецепције римских правних споменика и очуваних дела римских правника кроз њихово прилагођавање и постепено уграђивање у правне споменике средњовековних западно-европских држава. С друге стране, на територији коју је заузимала Византија одвијала се дијаметрално супротна законодавна делатност усмерена ка изградњи аутономног права заснованог на светлој традицији римско-византијских правника и

сачуваних правних споменика.¹ Отуда није нимало нескромно рећи да је Византија, а са њом и српска средњовековна држава, представљала правни бастион новог времена које је захтевало другачије државно-правно (пре)уређење како би се одговорило изазовима новог времена.

Но, настајање државе и права у Срба није могуће изоловано посматрати од црквених дешавања. Срби су упоредо са примањем православне хришћанске вере прихватили прве писане законе. Њима је претежно регулисана област црквеног, брачног и породичног права. Свети Сава је представљао важну личност у постављању темеља српске духовности и државности. Поред тога, он је одиграо важну улогу у настајању првих писаних правних споменика. Свети Сава је 1219. године саставио *Законоправило* које се у правној историји Србије сматра првим српским уставом.² Њиме је у српској држави регулисана широка област друштвених односа, почев од црквених па све до грађанских. Важност овог правног споменика не почива само у слепој рецепцији византијских правних споменика већ одређеним делом и у стваралачкој делатности самог Светог Саве. Он је захваљујући природном дару и завидном правном знању дао своје тумачење одређених правних института који потичу

1 У погледу мотива који су покретали правнике из доба раног средњег века да преузимају туђа решења, пожељно је поћи од две претпоставке: прва, да се у држави рецепције у једном тренутку појавила реална потреба да се правно регулишу неки конкретни друштвени односи који су или нови на том простору и у том времену, или су већ постојећи, али су до тада били регулисани не правним, већ другим друштвеним нормама; друга је претпоставка да је законодавац у садржају неке већ постојеће стране правне норме (по правилу из развијенијег правног система у односу на сопствени) препознао идеално решење за конкретан случај и зато такву правну норму преузима дословно је преведећи на свој језик. Драган Николић, „Закон судњи људем - најстарији словенски правни споменик“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, Правни факултет, Ниш, бр. 63/2012, стр. 36.

2 У литератури су присутни различити називи овог познатог дела насталог из пера Светог Саве. Потпуно неоправдано се у историјској и правној науци, додуше појединих а не свих аутора, уместо *Номоканон* (у преводу *Законоправило*) користи назив *Крмчија*. Овај назив је настао пред крај XII века у руским, а не у српским, номоканонским споменицима. У српској литератури продире тек у XIX веку, под утицајем штампане *Крмчије*. Миодраг Петровић, *О Законоправилу или Номоканону Светога Саве (расправе)*, Култура, Београд, 1990, стр. 37.

из римско-византијског права. Отуда се не може порећи изузетна вредност и оригиналност пера Светог Саве и његов немерљив допринос српској и европској правној баштини. Томе у прилог говори чињеница да је Свети Сава, радећи на *Законоправили*, настојао успоставити еквивалентан однос између црквене и световне власти. Савина делатност на изради *Законоправила* оставила је дубоке трагове у правној историји суседних држава. У Србији је *Законоправило* стекло статус свете књиге која се имала примењивати на територији целе државе. У каснијим списима кнеза Лазара и Душановом законик у наилазимо на спомињање Савиног *Законоправила*.

Српско друштво у средњем веку било је организовано у већим градовима и селима. Притом, у правном и у друштвеном погледу, градско становништво је било хетероген сталеж. Назив грађани (*грагани*, *граждани*) настао је од именице град (*градь*), која је у средњовековном језику имала различито значење од данашњег. У изворном смислу, град је утврђени објекат (тврђава) у коме је становништво могло да пронађе склониште. Протеком времена становништво се почело настањивати у подножју и околу тврђаве бавећи се трговином и занатима. Ова насеља „испод града“ почела су да се називају подграђе (*подградие*), *suburbium* или понекад и *амборија*.³ Завидан ниво развоја српског средњовековног друштва, у градовима и селима, изискивао је успостављање адекватног правног поретка. Међутим, постојећи систем прописа, присутан у преведеним римско-византијским правним споменицима, није пружао довољну основу за даљи развој робно-новчаних, јавних и приватних односа у Србији. Спутавану даље прогресије у развоју српског друштва допринела је Црква која је била активни, или боље речено, пресуђујући елемент у друштвеном животу Србије тог времена.

Присутни недостаци у погледу аутономног (писаног) права надомешћивани су кроз систем примене приватне реакције због учињеног кривичног дела. Доминирала је крвна освета која је често попримала обележја безобзирне освете

3 Срђан Шаркић, „Градско становништво у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 2/2011, стр. 17-18.

због невраћеног дуга, нанете штете, окаљаног образа итд. Међутим, упоредо са развојем свести о могућности замене убиства због крвне освете, плаћање одређене своте новца на име извршеног убиства, породици убијеног, постаје прихватљив начин окончања непријатељства између две породице. Уводи се могућност откупнине (*вражда*) коју треба да плати страна на којој има да се изврши крвна освета, страни која треба да је изврши, како би дошло до помирења.⁴

Систем казни и начин њиховог извршења код Балканских Словена, пре доласка на престо Стефана Немање, био је нарочито развијен. Примена казни због учињених кривичних дела указује на трагове државне организације и реакције иако су оне биле кратког века. Поред тога, уочљиво је присуство неке врсте државног кривичног права које није искључиво било засновано на приватној реакцији појединаца и колектива (племена). Да ли је овако конципирано кривично право било присутно код Срба не може се са сигурношћу рећи. Међутим, одређени трагови указују да је систем државне реакције, у времену пре примања хришћанства код Срба, постојао и да се он дословно примењивао. Више од тога нисмо у могућности рећи због недостатака трагова писаних правних споменика. Отуда би нагађања ове врсте била на нивоу инсинуација без поткрепљених доказа.⁵

Српско друштво из времена пре Душанове владавине било је социјално раслојено у више категорија. *Себри* су представљали припаднике потчињене класе становника у средњовековној Србији.⁶ Према врсти посла којим су се

4 Расправљајући о коренима из којих потиче могућност откупа крви између две породице Тарановски истиче да она потиче из дубоко укоревеног обичајног права у Срба. У том смислу, новчани откуп (*вражда*) је представљала давни српски обичај који се састојао у наплаћивању једне одређене своте новца за убиство. Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 360.

5 На то нам указује професор Алексић у својим књигама које се баве историјом криминалистике, система казни и начина њиховог извршења у времену пре и након оснивања српске средњовековне државе. Види: Живојин Алексић, *Криминалистика у Србији (ковчежић за историју 1793-1914)*, *Одабрана дела*, Глосаријум, Београд, 1996, стр. 119.

6 Сам термин *себри* се почиње употребљавати нешто касније, тј. за време Душанове владавине. Упореди: Драгош Јевтић, Драгољуб Поповић, *Народна правна историја*, Савремена администрација, Београд, 2003, стр. 44.

бавили сталеж себара су чинили: *меропси* (зависни сељаци), *власи* (зависни сточари), *сокалници* и *сеоске занатлије* (зависни али са мањим обавезама), *отроци* (потпуно обесправљени) и *сеоско свештенство* (попови).⁷ Становнике села је везивао заједнички економски интерес због чега су они колективно наступали према владару (плаћали установљене дажбине, обраћали се за помоћ и др.). Поред тога село је сносило колективну кривичну одговорност због учињених кривичних дела на њиховој територији.⁸

Наведена социјална структура становништва, у српској средњовековној држави, усклађена је са реалним потребама српског друштва. Отуда није могуће говорити о самосталном ступању у правне односе припадника потчињених са вишим слојевима становништва. У прилог томе говори чињеница да су припадници виших слојева у друштву, поред осталих, полагали имовинска права над припадницима нижих слојева. У таквом друштвеном и правном амбијенту неопходно је сагледавати стварни положај и утицај српске Цркве. Она је настојала да себи обезбеди материјалну независност кроз добијање читавих села и градова која су јој великодушно даривали владари. Отуда имамо ситуацију где на једној страни имамо масу сељака који нису имали земљу за обрађивање, а на другој страни имамо позамашне црквене земљишне поседе. Међутим, погрешно је улогу и значај Цркве уподобљавати са Светим Савом и њему приписивати негативне конотације засноване на појединим историјским изворима. Чињеница је да Црква својим пристајањем односно учествовањем у државној власти, заснованој на великим класним неједнакостима, одступа од хришћанских начела о једнакости и братству свих људи. Међутим, не треба заборавити и занемаривати чињеницу да је Свети Сава мирио своју завађену браћу зарад мира у држави. У таквој ситуацији Сава је исправно проценио да је само писаним законима,

7 Срђан Шаркић, „Маисторије, сокалници и сеоски попови“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 1/2011, стр. 59.

8 Милош Благојевић, „Српска средњовековна држава и целина сеоског земљишта“, *Зборник Матице Српске за историју*, Матица Српска, Нови Сад, бр. 44/1991, стр. 10.

били они рецептовани или аутономни производ црквене и световне власти, могуће ограничити владалачку власт. При том, класна неједнакост пренета у писане законе представља производ времена у коме су настали први писани правни споменици у средњовековној српској држави. Отуда *Законоправило* представља велико достигнуће српског средњовековног права конципираног на римско-византијским основама.⁹

Сређенији односи у српској средњовековној држави наступају са доласком Стефана Душана на српски престо када Србија доживљава општи процват. Иако под директним утицајем римско-византијске културе, српско друштво у време његове владавине изграђивано је по узору на развијена друштва других европских држава.

2. Преглед друштвених и правних прилика у србији у време владавине цара Душана

Блистави тренуци у развоју српске државе из времена средњег века везују се за владавину цара Душана. Први пут у својој историји Србија је постала царевина чија је територија знатно проширена. У горљивој атмосфери у српској држави, насталој услед наглог повећања територије и континуираних ратова са околним државама, преко потребно је било правно уредити функционисање успостављеног царства. Цар Душан је покренуо процес новог уређења државе засноване на чврстој владаревој власти. У том циљу

9 Сматрамо прихватљивим и примењивим мишљење професора Вотсона који, бавећи се питањем утицаја правних транспланата у правној историји, у погледу утицаја владалачке власти на право наводи: „Законодавци понекад не воде рачуна о реалним друштвеним околностима, јер су често првенствено руковођени различитим другим потребама које им намеће власт, због чега су прописи неретко нејасни и непотпуни. То је поготово случај када законодавци преузимају прописе из других правних система, некад и са недовољно разумевања... власти нису претерано заинтересоване за развитак права, поготово не приватног. Оне то често препуштају подређеним законписцима којима, међутим, не дају законодавну власт. Тако се кроз књиге појединих стручњака ствара право које ће бити од далекосежног значаја, а да при том они сами нису били законодавци“. Алан Вотсон, „Право у књигама, закону и стварности: упоредноправни преглед“, *Анали Правног факултета у Београду*, Правни факултет, Београд, бр. 2/2007, стр. 10.

је уклонио све препреке које су му стајале на путу и прокрчио путеве зарад успостављања државне власти чији ће он бити неприкосновени носилац. Цар Душан је био познат по својим освајачким походима и постигнутим успесима на територијама које су припадале Византији. Заузимање Халкидикија од 1345. године допринело је потоњем Душановом проглашењу за цара. По угледу на византијске узорце Душан је обавио церемонију крунисања за цара у Скопљу, на Ускрс 1346. године. С обзиром да је царском титулом могао бити проглашен само од стране патријарха, цар Душан је уздигао српску архиепископију у ранг патријаршије. Самом чину крунисања били су присутни охридски архиепископ, бугарски патријарх, светогорски прот као и игумани светогорских манастира.¹⁰

Душанова владавина је била занована на успостављању сарадње са моћним државама и царствима. Зато не чуди савезништво које је цар Душан склопио са Кантакузином у време када је Византија била најмоћнија држава. Отуда је, по мишљењу историчара, владалачка стратегија цара Душана била заснована на принципима од којих су полазили и бугарски владари. Она се састојала у успостављању једне врсте паралелне власти (савладарство) између српске и византијске државе.¹¹ Упоредо са променама прилика и околности цар Душан је прилагођавао своју политику и постепено се удаљавао од Византије. Савезништво цара Душана и Јована Кантакузина растаче се и постепено претвара у отворено непријатељство које је довело до склапања новог савезништва између цара Душана и Јована V.

10 Према казивањима његових савременика, забележених пером калуђера и ретких писмених људи тога времена, цар Душан је био охол у настојањима да себи обезбеди неограничену власт. Његова гордост и неспремност за компромисом је ишла дотле да је он настојао да себи обезбеди титулу наследника римско-византијског царства. Зато не чуди што се у грчким повељама потписује као самодржац Србије и Романије. Божидар Ферјанчић, Сима Ћирковић, *Стефан Душан, краљ и цар 1331-1355*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 56.

11 У погледу ставова које заступа званична историографија сматрамо релевантним мишљење професора Ћирковића, нашег познатог и признатог историчара и најбољег познаваоца српске средњовековне историје. Управо овај аутор заступа тезу о постојању једне врсте отвореног савладарства између цара Душана и Јована Кантакузина. *Ibid.*, стр. 158.

Правни темељи Душанове владавине постављени су доношењем већег броја писаних повеља. У њима је изражена жеља Стефана Душана да своју владалачку вољу заодене у императивну (правну) форму. Он је на грчком језику издавао хрисовуље чиме је своју власт устројио по ромејским узорима. Мали број сачуваних правних споменика, из периода пре и за време владавине цара Душана, најречитије указују на снажан утицај византијске јуриспруденције на прве писане споменике у српској држави. Тако је, на пример, купопродаја непокретности у време владавине цара Душана вршена по византијским правилима у граду Призрену (познатија као Призренска тапија).¹²

Велике амбиције цара Душана је могуће уочити из самог текста издатих повеља и хрисовуља. Нимало случајно, на њима је текст исписан грчким језиком пратећи, притом, језик и слог византијских царева. Поред тога, стилизација одредби у писаним актима цара Душана указује на дубоко укорењену римско-грчку традицију. Уосталом, цар Душан је приликом потписивања себе означавао царем Срба и Грка. Отуда сматрамо прихватљивом аргументацију оних аутора који у оваквом чину виде нескривене амбиције цара Душана да себе именује наследником византијског царства. Томе у прилог говоре историјски подаци према којима цар Душан, одмах након свог крунисања, властелинима даје највиша византијска достојанства кесара, севастократора и деспота.¹³

12 Александар Соловјев у својим делима град Призрен означава као варош. Види: Александар Соловјев, Историја словенских права - Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 197. Уз пуно уважавање научног опуса и великог доприноса који је професор Соловјев дао српској правној историји, сматрамо неприхватљивим минимизирање значаја који је град Призрен имао у време цара Душана. Посебно ако појемо од чињенице да је Призрен једно време био српска престоница о чему најречитије говоре остаци тзв. Душановог града. На његовим темељима се сада налази Манастир Свети Архангели на географском простору непосредно испред града Призрена из правца Средачке жупе. (Види шире: Михајло Чемерикић, Призрен и околина 1019-1941, књ. 1-3, Игп Прво слово, Београд, 2003.). Аутор овог рада себи дозвољава донекле субјективан став услед чињенице да је рођен и живео у Призрену све до 1999. године. Отуда разматрање владавине цара Душана као и правних споменика које нам је оставио у наслеђе добија посебну димензију када излазе из пера некога који је живео у Призрену и био физички присутан на остацима Душанових грађевина (прим. аут.).

13 „Душан је издавао грчке хрисовуље према византијском моделу, додељивао царска достојанства деспота, севастократора и кесара, издавао простагме ове-

3. Душанов законик

Упоредо са војничким успесима, израженим кроз добијене битке, ратове али и успешно склопљене војне савезе, цар Душан је проширио свој утицај и на унутардржавном плану. Учврстио је своју власт и онемогућио било који облик отпора тако успостављеном државном и друштвеном поретку. Значајан део Душанове владавине обележила је примена византијског права и његових писаних аката (повеља, декрета, наредби). Он је настојао изградити систем у држави који ће његове владалачке апетите у потпуности задовољити. Међутим, иако је својем „нејаком“ наследнику оставио велику и моћну државу цар Душан остаје упамћен у српској правној историји и као законодавац. Круна његове политичке власти, дипломатских и војничких успеха представља доношење посебног писаног правног споменика познатог као Душанов законик. Отуда се најзначајнијим правним спомеником, који је цар Душан оставио у наслеђе српској држави, сматра његов Законик који је донет 1349. године у Скопљу, а допуњен 1354. године у Серезу. Иако не садржи потпуније одредбе о појединим питањима погрешно је извучити закључак да Душанов законик представља законски текст који није у потпуности у складу са временом у којем се примењивао.¹⁴

Душанов кодификаторски рад можемо поделити у два дела: 1) Душанов законик; 2) Нови превод византијског црквено – грађанског законика који је онда у Византији био највише на гласу. Велики део Душановог законика је посвећен кривичном праву где се уводи и нови термин за кривицу - *сагрешеније*. То је подразумевало прекршај неке државне норме или моралне заповести, што је, по византијским схватањима, истовремено уперено и против

рене менологемом, што је било ексклузивно право врховног цара у Константинопољу (не и његових савладара)“. Љубомир Максимовић, „Србија и идеја универзалног царства“, *Зборник радова Византолошког института*, САНУ-Византолошки институт, Београд, бр. 44/2007, стр. 376.

14 У контексту изнетог, Соловјев упоређује Душанов законик са правним споменицима тога доба у другим средњовековним државама. Овај аутор, темељно проучавајући Душанов законик, похвално истиче: цар не зна за покрајинске и националне разлике, него тежи да створи јединствени правни систем, један закон по свој земљи. Александар Соловјев, *op. cit.*, стр. 205.

божанског закона. Казне су биле врло сурове, а Душанов законик је преузео из византијског права све врсте сакаћења осим кастрације.¹⁵ На подручју кривичног права уочљиво је присуство различитог третирања припадника нижих и виших сталежа. За иста кривична дела припадници различитих сталежа се кажњавају различитим казнама.

Присутност општих института кривичног права, у нешто измењеном, односно недовољно развијеном облику, можемо пронаћи и у Душановом законнику. Кривична одговорност је, по правилу, индивидуална али постоји и систем колективне одговорности за одређена кривична дела.¹⁶ Душанов законик не садржи одредбе које се односе на урачунљивост али се одредбе о урачунљивости налазе у Властаревој Синтагми и у Прохирону. Кривица (Виност) је била присутна у Властаревој Синтагми док је у Законнику она на посредан начин присутна кроз прављење разлике између умишљаја и нехата.¹⁷

У области кажњавања присутна је најдубља разлика између византијског и српског права. Византијско право је имало упориште у Јустинијановом законодавству кроз јавноправни поглед на казну, док је српско право из XIII века стајало на доста примитивном упоришту.¹⁸ Ако сагледамо одредбе Душановог законика, можемо уочити да је под утицајем византијског права начињен прелаз ка јавноправном

15 Радоман Станковић, Душанов законик, www.dusanov-zakonik.com, (10/08/2013).

16 Приликом разматрања одредби Душановог законика важно је указати на чињеницу да српско средњовековно право, како пре, тако и за време владавине цара Душана, није правило разлику између малолетних и пунолетних лица. Нису познати примери у којима су малолетници, због свог старосног узраста, имали повољнији статус у односу на пунолетна лица. Отуда Душанов законик не садржи одредбе о кривичној одговорности и кажњавању малолетника. Иван Јоксић, „Промене у кривичноправном статусу малолетника са посебним освртом на кривичну одговорност“, *Журнал за криминалистику и право*, Полицијска академија, Београд, бр. 2/2010, стр. 117.

17 Уопштено посматрано, Немањићка држава поседује све елементе модерне европске државе тога доба, а у области кривичног права познаје неке модерне материјалне (урачунљивост, кривица, заблуда, покушај, поврат) и процесне кривичноправне институте (акузаторско-расправни кривичносудски поступак, вишестепеност суђења). Цит. према: Александар Б. Ђурић, *Мотив у кривичном праву*, Пеликан принт, Ниш, 2006, стр. 16.

18 Александар Соловјев, *op. cit.*, стр. 461.

карактеру казне. Систем казни у Душановом законнику израђен је кроз рецепцију византијског режима кажњавања кривца. Новчане казне којима се кажњавају кривци за лакша кривична дела плаћају се у корист државе а не оштећеног како је раније био обичај. Јавно извршење смртне и телесних казни утицао је како на саме кривце тако и на окупљене људе који су присуствовали кажњеничком чину (систем специјалне и генералне превенције). Поред државног, запажено је и присуство црквеног начина поправљања кривца због учињеног дела. У ту сврху, предвиђен је читав систем црквених епитимија које се примењују упоредо са државним кажњавањем. Црква утиче на увођење временских казни које кривцу дају довољно времена да се сам покаје и затражи опрост због учињеног дела.¹⁹

Смртна казна је извршавана на различите начине од којих многи, иако нису били присутни у средњовековним српским правним споменицима, постоје у пракси њеног извршења. Зато је могуће издвојити више начина извршења смртне казне: каменовање, бацање у провалију, вешање, спаљивање, одсецање главе, комадање тела,²⁰ давлeње. Поред смртних, биле су заступљене и телесне казне које се извршавају на људском телу с тим да немају за последицу смрт осуђеног лица. У литератури је присутна класификација ове врсте казни у две групе: телесне казне које сакате и телесне казне које не сакате.²¹ Групу телесних казни које сакате чине: одсецање руку и ногу,²² одсецање носа, одсецање ушију, чупање и одсецање језика, вађење очију и

19 Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, књ. II, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1931, стр. 5-6.

20 У шабачком крају је забележен случај да се нека девојка, која роди копице, кажњавала тиме што је коњима растрзана. Валтазар Богишић, *Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена*, ЈАЗУ, Загреб, 1874, стр. 574.

21 Наведена класификација телесних казни заступљена је у заједничкој монографији професора Алексића и аутора овог рада. Она одговара владајућем начину кажњавања кривца у српској средњовековној држави, како пре, тако и за време владавине цара Душана. Види: Живојин Алексић, Иван Јоксић, *Откривање и кажњавање злочина у Србији*, Глосаријум, Београд, 2013, стр. 133-144.

22 У Душановом законнику је предвиђено више случајева због којих се према кривцу могла применити телесна казна одсецање руке. Тако је, на пример, у одредби члана 87. (О хотимичном убиству), било прописано: „Ко није дошао хотимице, силом, те је учинио убиство, да плати триста перпера, ако ли је дошао хотимице, да му се обе руке отсеку“.

ослепљење, пребијање ногу и руку. С друге стране, групи телесних казни којима се не сакати тело припадају следеће казне: батинање, бацање у окове,²³ жигосање.

У српској средњовековној држави, како пре тако и за време Душанове владавине, примењиване су и друге врсте телесних казни. Међутим, примена постојећих и увођење нових казни потпуно је у духу и под утицајем византијске правне традиције. Утицај византијског начина кажњавања можемо уочити у првим годинама постојања српске државе. Тако је Стефан Немања кажњавао богумиле телесним казнама под утицајем, или боље речено, по налогу свештенства. Под утицајем хришћанске цркве и римско – византијског права појављују се нови појмови о казни и њеном циљу. Поред остварења циљева генералне превенције, кроз примену теорије застрашивања, указује се на потребу остварења специјалне превенције која се састоји у поправљању кривца чему посебно доприноси систем црквених епитимија.²⁴ Зато је немогуће прецизније одредити, бар када је кажњавање у питању, у којој мери је Душанов законик оригиналан у односу на раније византијске кодификације. Притом, не треба заборавити да је Душан крунисан у Скопљу (16. априла 1346. године) за цара Срба и Грка, као и да су његове амбиције, које је прекинула прерана смрт, досезале дотле да је себе видео на византијском трону. Како после Душановог законика није било других закона из области кривичног права његова важност се протеже све до успостављања османлијске власти у Србији.

Поред одредби кривичног односно казненог права Душанов законик садржи одредбе из других области права. У складу са владајућим хришћанским начелима (члан 1), Душанов законик је регулисао начин склапања брака кроз венчање након кога је било могуће правити свадбу (члан 3). Велики број чланова је посвећен верским питањима у циљу спречавања јеретизма који се у његово време почео испољавати. Отуда је предвидео строге телесне казне „да се ожеже по образу и да се изагна, а ко би га тајио, и тај да се ожеже“

23 У Душановом законик у не затичемо одредбе у којима се предвиђа кажњавање кривца њиховим стављањем у окове. Ипак, после смрти цара Душана, проназимо случајеве примене окова с кавезом.

24 Александар Соловјев, *op. cit.*, стр. 463-465.

(члан 10). Доказе да се световна и духовна власт заједнички старала, како о државним, тако и црквеним пословима проналазимо у одредби члана 25 Душановог законика (О управљању црквама).

Доношење Душановог законика није довело до укидања ропства и сталешких разлика. Тако се, на пример, у одредби члана 46. (О робовима) експлицитно наводи: „И досад робове, што имају властела, да су им у баштину, само што ће властелин опростити, или жена му, или његов син, то да је слободно, а ништа друго“. С обзиром да су пре доношења Душановог законика, на појединим територијама његовог царства, биле примењиване хрисовуље и простагме, у складу са одредбом члана 124, сва права стечена по том основу остају на снази. Са пуним правом можемо рећи да је принцип независности у раду судова и судија установљен са Душановим закоником. У том смислу, у одредби члана 172 (О судијама), стоји написано: “Све судије да суде по законнику, право, како пише у законнику, а да не суде по страху од царства ми“. На тај начин овај принцип постаје део светске правне баштине па не чуди што аутори који се баве људским правима Душанов законик сврставају у ред правних докумената којима се стварају услови за потоњи развој људских права.²⁵

Целовито разматрање одредби Душановог законика и правних принципа који су њиме установљени није могуће без примене филолошко-лингвистичких метода. Отуда је значајан број научних радова посвећен питању лингвистичке анализе текста Законика. Оне обухватају истраживања (не) оригиналности језика и слога који су коришћени у тексту Душановог законика. Међутим, не треба заборавити да је овај Законик доживео више преписа на којима су, свесно или не, његови преписивачи уносили део сопственог језика и правног резона. Језичке особине у појединим преписима Душановог законика указују на присуство речи које потичу из различитих говорних подручја.

25 У одредбама Душановог законика (члан 172) реч је, пре свега, о ограничавању свемоћне монархове власти у жељи да се влада правично, човечно и делотворно, али се њиме експлицитно не признаје да људи имају права независно од суверенове воље. Војин Димитријевић и др., *Људска права*, БГ Центар за људска права, Београд, 1997, стр. 35.

У Грбаљском рукопису Душановог законика затичемо присуство италијанизма којих нема у другим преписима.²⁶ Претпоставка је да се разлози присуства различитих филолошких особености, у појединим преписима Душановог законика, тичу прилагођавања његовог изворног текста просторима на којима се имао примењивати. Отуда промене у Грбаљском рукопису Законика, по којима се он разликује од других преписа, нису резултат случајних околности већ одраз друштвених потреба.²⁷

Поред значајног места у правној историји Душанов законик је био предмет интересовања аутора који се баве историјом језика. Важно поље лингвистичке анализе текста Душановог законика чини истраживање употребљаваних падежа у текстовима његових преписа. У Атонском, Струшком и Бистричком препису коришћени су генитиви без предлога ради исказивања посесивности. Тако се, на пример, у Атонском препису бележе посесивни придеви, а на истим местима у Струшком препису реализују се посесивни генитиви.²⁸ Осим тога, коришћење падежа у Душановом законнику најречитије сведочи о постојању завидног нивоа језичке културе у средњовековној Србији.

26 Оригинални текст Душановог законика није сачуван али је пронађено укупно 25 његових преписа. Они су сачињени у временском периоду од XIV до XIX века. Зато није једноставно одредити се за препис који је најближи оригиналној верзији Душановог законика.

27 „Употреба српскословенских језичких црта у овом Грбаљском рукопису Законика цара Душана показује, пре свега, да је старији рукописни предлогак, с којег је сачињен овај препис, био писан поменутиим старим, традиционалним српским црквеним и књижевним језиком (српскословенским). Тај језик - а то је заправо српска редакција старословенског језика - био је у званичној употреби Српске православне цркве врло дуго: од примања словенског богослужења код Срба (што се остварило најкасније током друге деценије XI века) па негде до средине XVIII столећа (а у Црној Гори и нешто касније), када је замењен рускословенским језиком, руским црквеним језиком тога времена. Поменутиим српскословенским језиком, уз употребу и особина српског народног језика, био је, без икакве сумње, писан и оригинал Душановог Законика 1349. г., наравно са језичким цртама карактеристичним за половину XIV века“. Александар Младеновић, „Неке филолошке напомене о Грбаљском рукопису Законика цара Душана“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Нови Сад, бр. 1-2/2005, стр. 85, 86 и 89.

28 Биљана Савић, „Употреба падежа у Душановом законнику (Атонски, Струшки и Бистрички препис)“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Нови Сад, бр. 1-2/2007, стр. 815.

Литература

- Алексић, Живојин: *Криминалистика у Србији (ковчежић за историју 1793-1914)*, Одабрана дела, Глосаријум, Београд, 1996.
- Алексић Живојин, Јоксић Иван: *Откривање и кажњавање злочина у Србији*, Глосаријум, Београд, 2013.
- Богишић Валтазар: *Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена*, ЈАЗУ, Загреб, 1874.
- Благојевић, Милош: „Српска средњовековна држава и целина сеоског земљишта“, *Зборник Матице Српске за историју*, Матица Српска, Нови Сад, бр. 44/1991.
- Вотсон, Алан: „Право у књигама, закону и стварности: упоредноправни преглед“, *Анали Правног факултета у Београду*, Правни факултет, Београд, бр. 2/2007.
- Димитријевић, Војин и др.: *Људска права*, БГ Центар за људска права, Београд, 1997.
- Ђурић, Александар Б.: *Мотив у кривичном праву*, Пеликан принт, Ниш, 2006.
- Јевтић Драгош, Поповић Драгољуб: *Народна правна историја*, Савремена администрација, Београд, 2003.
- Јоксић, Иван: „Промене у кривичноправном статусу малолетника са посебним освртом на кривичну одговорност“, *Журнал за криминалистику и право*, Полицијска академија, Београд, бр. 2/2010.
- Младеновић, Александар: „Неке филолошке напомене о Грбаљском рукопису Законика цара Душана“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Нови Сад, бр. 1-2/2005.
- Максимовић, Љубомир: „Србија и идеја универзалног царства“, *Зборник радова Византолошког института*, САНУ-Византолошки институт, Београд, бр. 44/2007.

- Николић, Драган: „Закон судњи људем - најстарији словенски правни споменик“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, Правни факултет, Ниш, бр. 63/2012.
- Петровић, Миодраг: *О Законоправилу или Номоканону Светога Саве (расправе)*, Култура, Београд, 1990.
- Савић, Биљана: „Употреба падежа у Душановом законику (Атонски, Струшки и Бистрички препис)“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Нови Сад, бр. 1-2/2007.
- Соловјев, Александар: *Историја словенских права - Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998.
- Станковић, Радоман: *Душанов законик*, www.dusanov-zakonik.com
- Тарановски, Теодор: *Историја српског права у Немањинској држави*, књ. II, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1931.
- Тарановски, Теодор: *Историја српског права у Немањинској држави*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
- Ферјанчић Божидар, Ђирковић Сима: *Стефан Душан, краљ и цар 1331-1355*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.
- Чемериќић, Михајло: *Призрен и околина 1019-1941*, књ. 1-3, Игп Прво слово, Београд, 2003.
- Шаркић, Срђан: „Маисторије, сокалници и сеоски попови“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 1/2011.
- Шаркић, Срђан: „Градско становништво у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 2/2011.

Ivan Z. Joksic

*DUŠAN'S CODE – SOCIAL CONTEXT AND
LEGAL HERITAGE*

*Digna vox maiestate regnantis legibus alligatum se
principem profiteri:
adeo de auctoritate iuris nostra pendet auctoritas*²⁹

Resume

During a political and legal history of Serbia which lasted for centuries, its' statehood had reached the highlight throughout the ruling of emperor Dušan. This monarch turned Serbia into an empire and therefore founded the system of state organization in resemblance to Byzantine. He also considered himself an emperor of the Serbs and the Greeks, as well as a heritor of Byzantine rulers. Bearing in mind that Dušan's Code was put in line with the modern codes of medieval European legal heritage, it is essential to point out the timeless enforcement of its' norms. However, Dušan's Code was based on the principles of legality and legitimacy in the actions of government bodies. Nevertheless, it comes as no surprise to know that numerous quotes of provisions of this Code are written on the walls of many courts and institutions.

When it comes to Dušan's Code as a symbol of political and legal supremacy of Serbian medieval state, it is inevitable to emphasize the fact that it was used as a basis for all legal codes-to-be in the latter development of the law of European countries. Although only seemingly strict and cruel in his action towards his opponents, emperor Dušan was one of few rulers who had brought his, alternatively, unlimited power, to the limits of written law. That was the moment when his intention to bring Serbia to

29 A ruler is honourable if acts as a subject of law: our authority is to obey the law. Source: Kodeks, book 1, title 14, section 4. Quotation of edict of emperor Theodosius the 2nd and and Valentinian the 4th.

the society of other European countries was obvious. However, a number of authors are trying to oppose the genuiness of certain provisions of Dušan's Code by indicating to their resemblance to well-known Byzantine legal documents. Due to the existance of many transcripts of this Code, it is hard to determine which one is the most similar to its' original text. Whatsoever, this was not a characteristic of Dušan's Code only, because legal codes of other European countries had also emerged in the reception or Roman law.

Even though the historical science implies to the political power of emperor Dušan, incarnated in a wide teritory which was a part of his empire, the author of this paper believes that the source of his power lies in the Code itself. Namely, many rulers had used both their military and organizational skills to create a state, even empire (e.g. Attila, the Hun leader). Needless to say, only few of them had managed to leave a permanent legal trace in the form of a law, let alone Codes. This is why the emperor Dušan is so significant and every jurist in Serbia should be thankful for. Never mind the Roman state having given its' contribution to the development of culture, art, military doctrine, it is the law that the Romans succesfully built to perfection that gives the special glow to the significance to the Roman empire.

Keywords: emperor Dušan, Code, legal provision, The Middle Ages, corporal punishment, death penalty, Byzantine, Serbia.

Овај рад је примљен 14. децембра 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. јануара 2016. године.